

inbreuk op het functioneren van de gebuurten. Ook hielden de buurtbestuurders zich niet aan de verplichting om illegalen bij het stadsbestuur aan te melden. De verhuur van kamers aan buitenlanders bracht veel geld in het laatje, zeker in de periode van verval en armoede in de achttiende eeuw.

In het boek wordt (iets te) veel aandacht besteed aan de periode van de Franse Tijd toen de buurtorganisaties werden ingeschakeld voor de organisatie van verkiezingen, het innen van belastingen en het verschaffen van kleding en andere hulp aan de Franse soldaten. In diezelfde periode raakten veel buurten in verval.

Dit boek is niet alleen een fraaie geschiedenis over de buurtverenigingen geworden maar tevens een uitgebreide bronnenpublicatie. Helaas is het te laat verschenen om een bijdrage te kunnen leveren aan de stadsgeschiedenis van Leiden. Dat is spijtig, want het jarenlange onderzoek van de auteur noodt tot nadere interpretatie van de dikwijls te veel geïdealiseerde sociale cohesie van de stedelijke samenleving tijdens de Republiek.

Thera Wijsenbeek
Universiteit Leiden

Jan P. Zwemer (ed.), *Zeeland 1950-1965* (Vlissingen: Den Boer/De Ruiter, 2005)
648 p. ISBN 9074576567

De laatste jaren neemt het aantal publicaties over de modernisering van Nederland na de Tweede Wereldoorlog langzaam toe. Jan Zwemer en zijn medeauteurs haken met hun boek *Zeeland 1950-1965* in op die trend. Het resultaat is een boek dat de modernisering van Zeeland op zowel economisch als sociaal-cultureel gebied evalueert. Ze nemen daarbij het boek *1950: Welvaart in zwart-wit* van K. Schuyt en E. Taverne als uitgangspunt. Daarin wordt de stelling geponeerd dat in Nederland na de oorlog weliswaar veel gepland is, maar dat er uiteindelijk veel minder door de overheid gestuurd en beheerst is dan algemeen wordt verondersteld. Plannen was één zaak, de uitkomst daarvan een heel andere.

Zwemer is zelf verantwoordelijk voor de meeste hoofdstukken, maar een aantal liet hij schrijven door kenners van de Zeeuwse geschiedenis, waaronder de landbouwhistoricus Piet van Cruyningen en de socioloog Rinus Munters. Het boek omvat vier hoofddelen. Het eerste deel behandelt de traditionele economische sectoren waarvan de landbouw veruit de belangrijkste was. Het tweede deel gaat in op de door de overheid geplande modernisering waartoe de industrialisatie en de sociaal-economische effecten van de Deltawerken worden gerekend. Het volgende deel beschrijft en analyseert de politieke ontwikkelingen. Het laatste deel behandelt de aansturing op sociaal-cultureel vlak.

Een boek over Zeeland kan natuurlijk niet buiten de vraag of de Deltawerken verantwoordelijk zijn voor de substantiële veranderingen die deze provincie na 1945 heeft ondergaan. Zeeland was immers, zo stelt Zwemer terecht, vóór 1953 in economisch opzicht door zijn eilandenstructuur niet te vergelijken met de rest van Nederland, noch wat betreft arbeidsmarkt, noch wat betreft verkeerssituatie. De auteurs laten op overtuigende wijze zien dat de modernisering van Zeeland al begon vóór de Watersnoodramp. Zwemer wijst de Provinciale Planologische Dienst, het Economisch Technologisch Instituut Zeeland en de Stichting Zeeland voor Maatschappelijk Cultureel Werk aan als de diensten waar de nieuwe technocratische professionals huisden. Zij

hebben de vernieuwing van Zeeland vlak na de bezettingsperiode in gang gezet, overigens soms in samenwerking met en soms in oppositie tot de Zeeuwse bestuurlijke boerenelite, die van hun provincie geen aanhangsel van Zuid-Holland wilde maken. De Watersnoodramp heeft dat proces slechts versneld.

Die vernieuwing behelsde in eerste instantie de overgang van een sterk aan de landbouw verbonden samenleving naar een meer gedifferentieerde economie. De toenemende mechanisatie in de landbouw in de periode 1950-1965 leidde ertoe dat vooral landarbeiders elders werk moesten gaan zoeken. Het traditionele kooibazenstelsel (het inhuren van groepen arbeiders voor specifieke werkzaamheden via een kooibaas) verdween daardoor. De arbeiders trokken naar de havens of naar de West-Brabantse industrie waar zij meer konden verdienen. De eigen industrie ontwikkelde zich vooral in Terneuzen en Vlissingen, mede omdat Zeeland vanaf halverwege de jaren vijftig kon profiteren van het regionale industrialisatiebeleid in Den Haag. Het toerisme werd naast de industrie de sector die de Zeeuwse economie voor een ondergang behoeftte, aanvankelijk tegen de wil van veel Zeeuwse streng gereformeerden. Niet alleen de middenstand profiteerde van de nieuwe economische activiteit, maar elke boer en arbeider die bereid was in het hoogseizoen kamers te verhuren. De toeristische sector heeft op den duur voordeel behaald uit de Deltawerken, maar in oorsprong was ze al eerder ontstaan. De belangrijkste richting van de toeristenstroom heeft ook altijd van oost naar west gelopen en niet in de Deltaplanrichting noord-zuid.

De planologen kwamen na de Watersnoodramp uitdrukkelijk in beeld. Zwemer laat aan de hand van het voorbeeld Schouwen-Duivenland de onverbiddelijkheid zien waarmee zij Zeeland opnieuw op de kaart wilden zetten. Planologen deden alsof het gebied geen geschiedenis kende. Zij beslisten op grond van ambtelijk-technocratische criteria welk dorp herbouwd mocht worden. Het verleidde een Zeeuwse predikant tot de uitspraak: 'De menschenbeschouwing in het reconstructieplan is in wezen bolsjewistisch'.

De titel van het slothoofdstuk 'Geleidelijke verandering, weinig sturing' vat de conclusie van Zwemer aardig samen. Het Deltaplan was symbool van de Zeeuwse naoorlogse vernieuwing. Het was niet alleen gericht op technische maakbaarheid, de bescherming van Zeeland, maar ook op sociale maakbaarheid, namelijk de verlossing van de eilanden uit hun geïsoleerde positie. De 'modernisering' van Zeeland heeft niet alleen dankzij de Deltawerken plaatsgevonden. De industrialisatie is net als de ontwikkeling van het toerisme voornamelijk op grond van lokale en regionale initiatieven tot standgekomen. Landelijke sturing was van secundair belang. Op sociaal-cultureel terrein was al evenmin sprake van duidelijke sturing. Niet in de laatste plaats vanwege de vele botsingen tussen de nieuwe professionals onderling. Waar weinig via sturing verliep was ook weinig aanleiding tot verzet. Wat verzet opriep was de dadendrang van technocraten die de Zeeuwse samenleving achterlijk vonden.

Het boek laat zich op twee manieren beoordelen. Als provinciale geschiedenis is het zeker geslaagd, hoewel niet alle aspecten van de Zeeuwse samenleving aan bod komen. De vaak zeer gedetailleerde informatie die de auteurs geven, komt in deze aanpak goed tot zijn recht. Als een *casestudy* naar de maakbaarheid van Nederland komt het echter wat minder uit de verf. De gedetailleerdheid werkt hier averechts, omdat het de vraag naar de sociaal-economische sturing van de Zeeuwse naoorlogse samenleving eerder verhult dan in zijn (landelijke) context plaatst.

Erwin H. Karel
Rijksuniversiteit Groningen